

POKRAČUJÚCA TRANSFORMÁCIA PLODNOSTI V ČASOVEJ A PRIESTOROVEJ PERSPEKTÍVE NA SLOVENSKU

THE ONGOING TRANSFORMATION OF FERTILITY IN SLOVAKIA IN TEMPORAL AND SPATIAL PERSPECTIVE

Branislav Šprocha – Pavol Tišliar

Abstract

Fertility in Slovakia, like in other countries of the former Eastern Bloc, has basically undergone relatively dynamic changes since the beginning of the 1990s. They are signed not only by its intensity, but also by the timing and character of this process. Another important knowledge is the fact that they intervene and assert themselves in different districts of Slovakia with varying strength and dynamism. The aim of the contribution is a basic analysis of these changes, their development and direction in the recent period, as well as the identification of spatial differences and emerging spatial patterns of fertility. The results show that, despite the advanced phase of the transformation, some important changes are still taking place. Recuperation of second children turns out to be decisive for the overall intensity of fertility. Likewise, at the regional level, it is possible to see the formation of new patterns of fertility. The fertility tempo becomes the main spatial differentiating factor.

Key words: fertility, transformation, Slovakia, districts

JEL Code: J13, J11, J19

Úvod

Už približne tri desaťročia môžeme v populácii Slovenska identifikovať výrazné zmeny v intenzite a časovaní plodnosti. Tie boli podmienené celou škálou rôznych externých determinantov (bližšie Frejka 2008). Presadenie týchto zmien v reprodukčnom správaní sa najmä v 90. rokoch vyznačovalo značnou dynamikou. Svojou povahou pritom v mnohých aspektoch predstavovali pre Slovensko historicky jedinečné transformačné posuny. Spočiatku priniesli predovšetkým prudký pokles intenzity rodenia detí (Potančoková a kol. 2008). Prvá dekáda 21. storočia sa následne niesla skôr v znamení stagnácie prípadne veľmi mierneho

rastu. Až s posledným desaťročím je spájaná fáza oživenia. Tá však neprebíhala kontinuálne. Aj v jej prípade môžeme identifikovať fázy zrýchleného rastu striedané s krátkymi medziročnými úsekmi stagnácie (a to najmä v spojitosti s nepriaznivým obdobím globálnej hospodárskej krízy). Posledné roky poznačené pandémiou ochorenia COVID-19 zdá sa zatiaľ proces plodnosti výraznejšie nezasiahli.

Z hľadiska časovania priniesli 90. roky najskôr pokles plodnosti v mladom veku a až v poslednej dekáde pozorujeme oživenie rodenia detí vo vyššom veku, a to najmä ako dôsledok nastupujúcej rekuperácie. Situácia však nie je tak jednoznačná akoby sa na prvý pohľad zdalo. Okrem zvyšujúcej sa plodnosti v polovici a druhej polovici reprodukčného veku, dochádza tiež k nárastu intenzity rodenia aj v mladšom veku. Aj vďaka tomu sa posledné roky skôr nesú v znamení stagnácie niektorých ukazovateľov časovania procesu plodnosti.

Aj napriek pokročilej fáze transformácie reprodukčného správania zatiaľ nemôžeme hovoriť o stabilizácii a definitívnom sformovaní nového modelu plodnosti na Slovensku. Okrem celoslovenskej úrovne však zmeny v procese plodnosti zasiahli aj jednotlivé okresné populácie (Bleha a kol., 2014, Šprocha a kol. 2022). Doposiaľ získané výsledky ukazujú na odlišnú dynamiku presadzovania týchto zmien, tým aj ich rozsah, čo následne ovplyvňuje aj charakter priestorových diferencií.

Cieľom predloženého príspevku je poukázať na základné vývojové trajektórie v hlavných aspektoch procesu plodnosti na Slovensku s dôrazom na poslednú dekádu tohto storočia v kontexte pokračujúcej a súčasne pokročilej fázy transformácie. Okrem toho sa zameriame aj na identifikáciu priestorových rozdielov a ich vývojových trajektórií. Analyzovať pritom budeme jednak intenzitu, ako aj časovanie plodnosti.

1 Dáta a metódy

Analýzu procesu plodnosti a jej zmien v čase a priestore opierame o údaje Štatistického úradu Slovenskej republiky (ďalej ŠÚSR) pochádzajúce z Hlásení o narodení dieťaťa rady Obyv 2-12 a o vekovom zložení obyvateľstva Slovenska a jeho okresov dostupnej v DATACube (<http://datacube.statistics.sk/>; ďalej DATACube).

Z časového hľadiska údaje umožňujú pokryť časový úsek rokov 1992–2021. V prípade regionálnej analýzy pritom pracujeme so štyrmi 5-ročnými obdobiami (1992–1996, 1999–2003, 2009–2013, 2017–2021). Tie pokrývajú nielen začiatok transformácie

reprodukcie, ale aj fázu, keď populácia Slovenska dosahovala najnižšiu plodnosť (na prelome storočí), fázu oživovania reprodukcie, ako aj posledný známy stav.

Z údajov o počte živonarodených detí podľa veku matky (v dokončených rokoch) pri pôrode, biologického poradia pôrodu, vitality a miesta trvalého bydliska boli konštruované jednak ukazovatele charakterizujúce intenzitu rodenia detí, ako aj časovanie.

Z hľadiska intenzitných ukazovateľov pracujeme s úhrnnou plodnosťou, úhrnnou plodnosťou podľa biologického poradia (1. až 5.+) a plodnosťou žien vo vybraných vekových skupinách. Konkrétne ide o vek do 25 rokov, ktorý prezentuje rodenie detí v mladom veku (vzhľadom na súčasný stav a vývoj odkladania plodnosti). Ďalej je to vek 30 a viac rokov, ktorým poukazujeme na zmeny vo význame rodenia detí v druhej polovici reprodukčného veku. Vzhľadom na všeobecne identifikovanú rastúcu úlohu plodnosti v neskorom a veľmi neskorom veku v európskom priestore (napr. Beaujouan a Sobotka 2019, Billari a kol. 2007), sa snažíme prezentovať tiež váhu plodnosti vo veku 35 a 40 a viac rokov.

Analýzu časovania plodnosti opierame o klasické demografické ukazovatele: priemerný vek ženy pri narodení živého dieťaťa a priemerný vek ženy pri narodení živého dieťaťa prvého a ďalších poradií. Pri analýze procesu plodnosti na okresnej úrovni pracujeme s vyššie spomenutým ukazovateľom úhrnnej plodnosti, priemerného veku ženy pri narodení prvého živého dieťaťa a podielom plodnosti vo veku do 25 rokov a 30 a viac rokov.

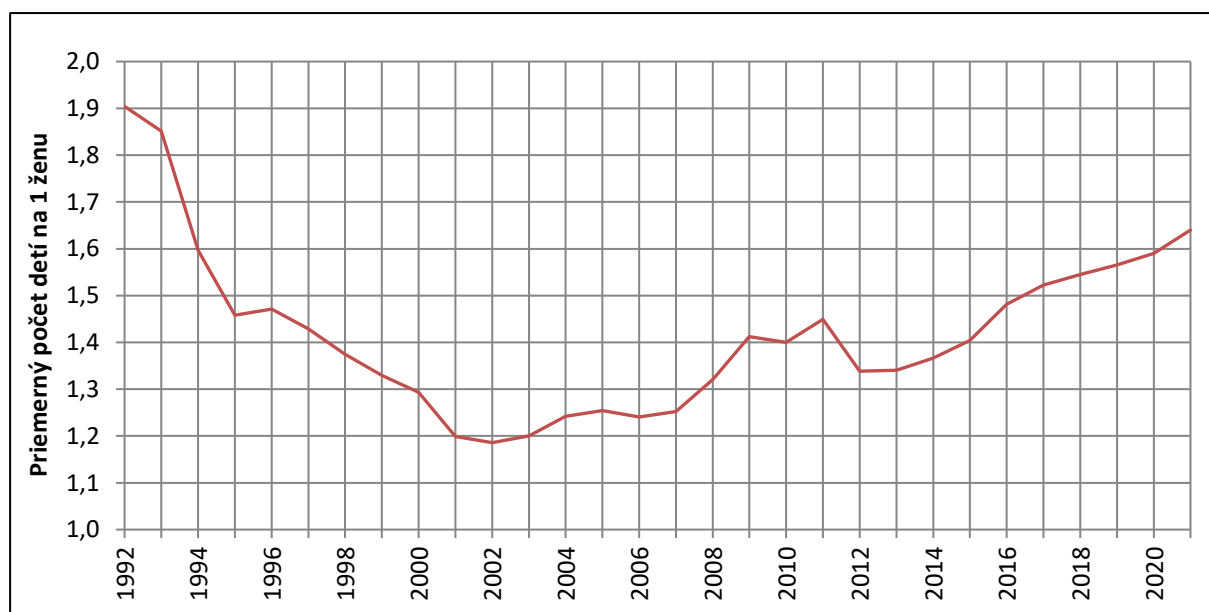
2 Intenzita plodnosti žien na Slovensku a v jeho okresoch

Kým na konci 80. rokov hodnota úhrnnej plodnosti na Slovensku ešte prekračovala hranicu 2 detí na ženu vďaka čomu sa jeho populácia radila v európskom priestore medzi krajiny s najvyššou úrovňou rodenia detí, už v polovici 90. rokov sa dostala pod hranicu veľmi nízkej plodnosti (1,5 dieťaťa). V ďalšom období síce už tak prudký pokles nezaznamenávame, ale k dosiahnutiu minimálnej úrovne došlo až v roku 2002, keď sa úhrnná plodnosť dostala pod 1,2 dieťaťa na ženu. Po tejto fáze následne nastúpila fáza stagnácie, resp. nevýrazných medziročných nárastov intenzity rodenia detí. V podstate od začiatku 21. storočia až do roku 2007 (vrátane) sa hodnota úhrnnej plodnosti držala pod úrovňou extrémne nízkej plodnosti (tzv. lowest-low fertility, Kohler a kol. 2002). K zmene došlo medzi rokom 2007 a 2008, keď sa úhrnná plodnosť na Slovensku zvýšila z 1,25 na 1,32 dieťaťa. Rovnako aj nasledujúci medziročný vývoj priniesol významný nárast až nad úroveň 1,41 dieťaťa. Trend oživenia však pravdepodobne následne narušil negatívny vplyv globálnej hospodárskej krízy. Medzi rokmi

2009 a 2010 v dôsledku toho identifikujeme mierny pokles. Ten sa však v ďalšom vývoji nepotvrдил a rok 2011 priniesol opätovné oživenie.

Pre analýzy ďalšieho smerovania je potrebné upozorniť na zmenu metodiky vykazovania detí narodených v zahraničí ženám s trvalým pobytom na Slovensku. Od roku 2012 tieto deti nie sú zaraďované do Hlásenia o narodení rady Obyv 2-12, ale v prípade, že ich matky prihlásia na trvalý pobyt, do Hlásenia o sťahovaní rady Obyv 5-12. To značne komplikuje analýzu procesu plodnosti. Z hľadiska vývojových trendov je však aj po roku 2011 zrejme, že oživenie reprodukcie na Slovensku pokračuje až do súčasnosti (rok 2021). Preto sa dá povedať, že toto obdobie predstavuje ďalšiu, tretiu vývojovú transformačnú fázu. Do roku 2021 hodnota úhrnej plodnosti vďaka tomu vzrástla už na 1,64 dieťaťa na ženu. Tento trend neprešli ani posledné dva roky negatívne ovplyvnené pandémiou ochorenia COVID-19.

Obr. 1: Vývoj úhrnej plodnosti na Slovensku v rokoch 1992–2021

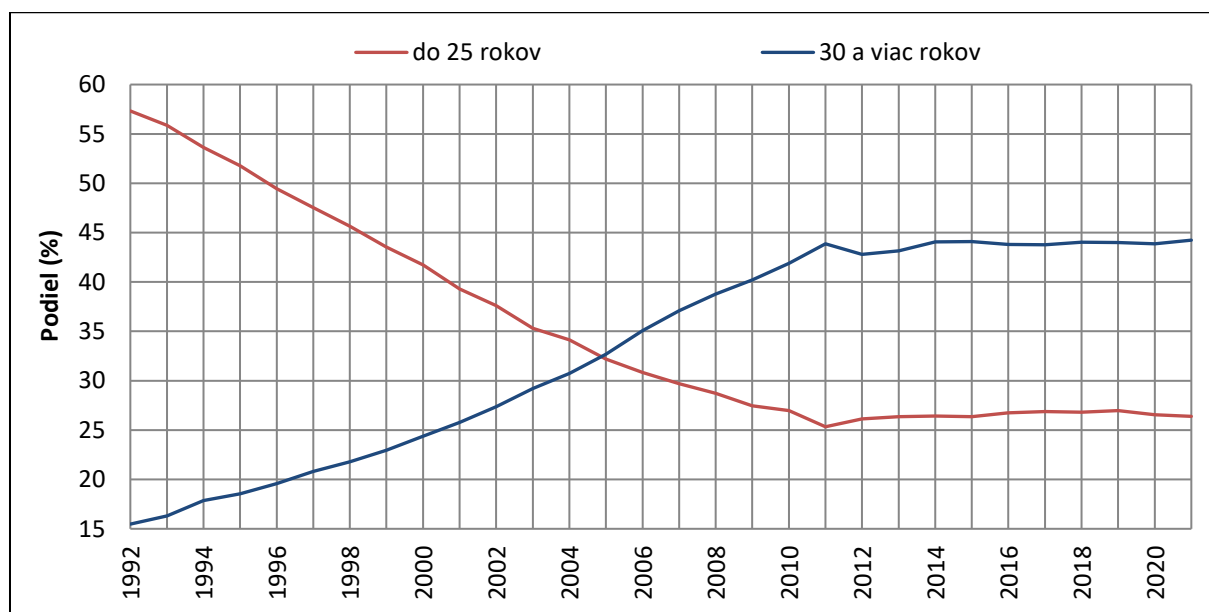
Zdroj: ŠÚ SR, DATACube, výpočty autorov

Zmeny v časovaní plodnosti, ktoré diskutujeme v nasledujúcej kapitole, priniesli aj významné zmeny vo vekovom rozložení plodnosti a príspevkoch jednotlivých vekových skupín na celkovej intenzite rodenia detí na Slovensku. Ako sme už viackrát spomenuli, pre „socialistický režim plodnosti“ bol dlhodobo príznačný model skorého začiatku a tiež skorej kompletizácie veľkosti rodiny (Šprocha a Tišliar 2016, 2018). Znamenalo to, že už v mladom a veľmi mladom veku dosahovala plodnosť maximálne hodnoty a tým aj príspevky k celkovej reprodukčii. Do určitej miery platil ešte tento model aj na začiatku 90. rokov, keď vo veku do

25 rokov sa realizovalo viac ako 57 % z celkovej hodnoty úhrnnej plodnosti. Na druhej strane v druhej polovici reprodukčného obdobia to bolo len niečo viac ako 15 %. V neskorom (35 a viac rokov) a veľmi neskorom veku (40 a viac rokov) išlo dokonca o menej ako 5 % resp. menej ako 1 %.

Do začiatku 21. storočia váha plodnosti v mladom veku prudko klesla, a to až takmer na úroveň 40 %. Tento trend pokračoval s menšou dynamikou ďalej. V poslednom desaťročí sa však zastavil a my môžeme pozorovať určitú stagnáciu na úrovni okolo 26–27 %. Tento trend súvisí so zaujímavým javom, ktorý môžeme pozorovať na charaktere kriviek vekovo-špecifických mier plodnosti práve v tomto období. Kým 90. roky a v určitej miere tiež prvá dekáda 21. storočia znamenali predovšetkým pokles intenzity rodenia detí približne vo veku do 27 rokov, posledné obdobie prinieslo nielen zastavenie, ale v najmladších vekoch dokonca aj zvrátenie tohto trendu.

Obr. 2: Vývoj príspevkov plodnosti žien vo veku do 25 rokov a 30 a viac rokov na celkovej plodnosti na Slovensku v rokoch 1992–2021

Zdroj: ŠÚ SR, DATACube, výpočty autorov

Zmeny v štruktúre plodnosti podľa veku prinieslo nielen klesanie jej intenzity v mladších vekových skupinách, ale najmä v poslednom desaťročí aj jej nárast v druhej polovici reprodukčného veku. Aj preto príspevky plodnosti vo veku 30 a viac rokov najprv vzrástli od začiatku 90. rokov zo spomínaných niečo viac ako 15 % len na 24 % (rok 2000).

V roku 2005 dosahovali už približne tretinu a od roku 2014 tvoria 43–44 %. Aj v tomto prípade sa posledné obdobie nesie v znamení stagnácie.

Starnutie vekového profilu plodnosti sa týka aj neskorého a veľmi neskorého reprodukčného veku. Predovšetkým vo veku 40 a viac rokov však stále platí, že sa v ňom koncentruje len veľmi malá časť z celkovej reprodukcie (menej ako 3 %). Pre plodnosť na Slovensku tak predstavuje marginálnu vekovú skupinu. Celkovo v neskorom reprodukčnom veku (35 a viac rokov) sa príspevky na hodnote úhrnnej plodnosti v porovnaní so začiatkom 90. rokov v podstate strojnásobili a v súčasnosti sa tvoria takmer 16 %.

V prvej polovici 90. rokov najvyššiu plodnosť nachádzame predovšetkým v okresoch na severe stredného a na východnom Slovensku s výnimkou krajných celkov na severovýchode. Celkovo v 13 okresoch úhrnná plodnosť dosahovala 2,0–2,9 dieťaťa na ženu. V ďalších 11 okresoch, tiež zväčša na severnom a východnom Slovensku, sa plodnosť pohybovala v rozmedzí 1,8–2,0 dieťaťa (obr. 3). Veľmi nízku plodnosť (menej ako 1,5 dieťaťa) registrujeme v tomto období v 17 okresoch. Išlo predovšetkým o okresy hlavného mesta, v ktorých už v prvej polovici 90. rokov identifikujeme výskyt extrémne nízkej plodnosti, a niektoré ďalšie celky západného a juhozápadného Slovenska (obr. 3). Z východného Slovenska sem patrili len dva mestské okresy Košíc (III, IV).

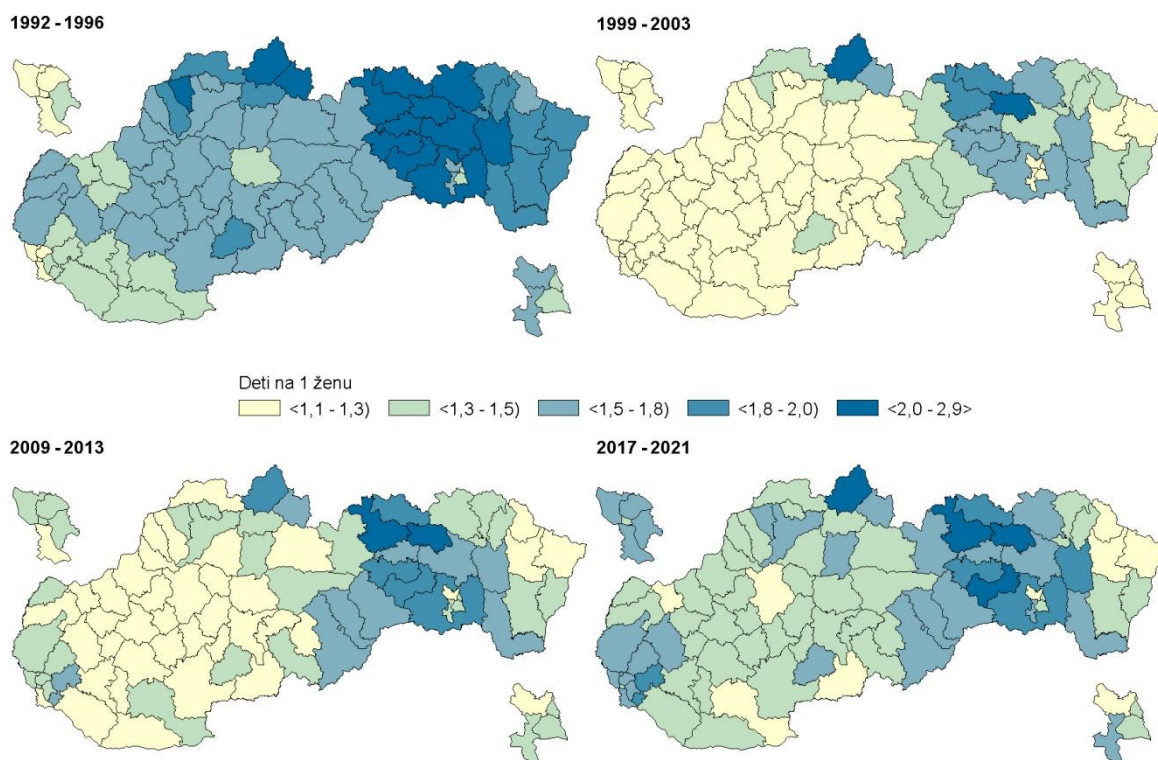
Na prelome storočí, keď plodnosť na Slovensku dosahovala vo všeobecnosti najnižšiu úroveň, nad hranicou dvoch detí zostali len 2 okresy (Námestovo, Sabinov) a ďalšie dva (Kežmarok, Stará Ľubovňa) mali 1,8–2,0 dieťaťa na ženu. V rozmedzí 1,5–1,8 dieťaťa bolo 8 celkov zväčša z priestoru severu stredného a východného Slovenska. Všetky ostatné okresy (67) tak dosahovali veľmi nízku plodnosť. Pod hranicou extrémne nízkej plodnosti (1,3 dieťaťa) pritom bolo až 53 celkov. Špecifickú situáciu identifikujeme najmä v mestských okresoch Bratislavy, v okrese Myjava, Banská Bystrica a Partizánske, kde úhrnná plodnosť dokonca klesla pod 1,0 dieťaťa na ženu.

V ďalších rokoch bolo možné identifikovať oživenie plodnosti, čo sa prejavilo aj na okresnej úrovni. Netýkalo sa to však všetkých okresov, keďže až v 17 nachádzame aj v treťom období pokles. Najvýraznejší bol paradoxne v niektorých celkoch s dovtedy najvyššou intenzitou rodenia detí. Išlo napríklad o okresy severu stredného Slovenska (Námestovo, Čadca, Bytča, Tvrdošín), ako aj niektoré okresy východného a severu východného Slovenska (napr. Snina, Humenné, Stará Ľubovňa, Stropkov, Bardejov). Celkom opačná situácia bola najmä v priestore západného Slovenska. Predovšetkým mestské okresy Bratislavy a jej zázemia (Senec, Pezinok, Malacky) sa vyznačovali pomerne intenzívnym oživením rodenia detí (obr. 3). Vďaka tomu tento priestor už dosahoval skôr priemernú

úroveň plodnosti. V ďalších okresoch západného Slovenska však naďalej pretrvávala extrémne nízka plodnosť. K nim sa pridávali aj niektoré celky na krajnom východe a na juhu Slovenska. Naďalej tak až v 38 okresoch plodnosť ešte neprekročila hranicu 1,3 dieťaťa na ženu. Od 1,5–1,8 dieťaťa na ženu sa pohybovala v 25 celkoch a nad touto hranicou sa nachádzalo 16 okresov, zväčša na východnom Slovensku. Nad dvomi deťmi na ženu zostávali len okresy Sabinov a Kežmarok.

Situácia v poslednom analyzovanom období bola ovplyvnená ďalším nárastom plodnosti. Ten bol opäť značne priestorovo diferencovaný. Najvýraznejšie oživenie sa týkalo opäť predovšetkým niektorých okresov západného Slovenska (Nitra, Senec, Trnava, Pezinok, Bratislava V). Celkom opačná situácia je stále v okresoch na krajnom východe pri hraniciach s Ukrajinou, ale aj v niektorých celkoch na juhu Slovenska (Nové Zámky, Lučenec)

Obr. 3: Plodnosť v okresoch Slovenska vo vybraných obdobiach

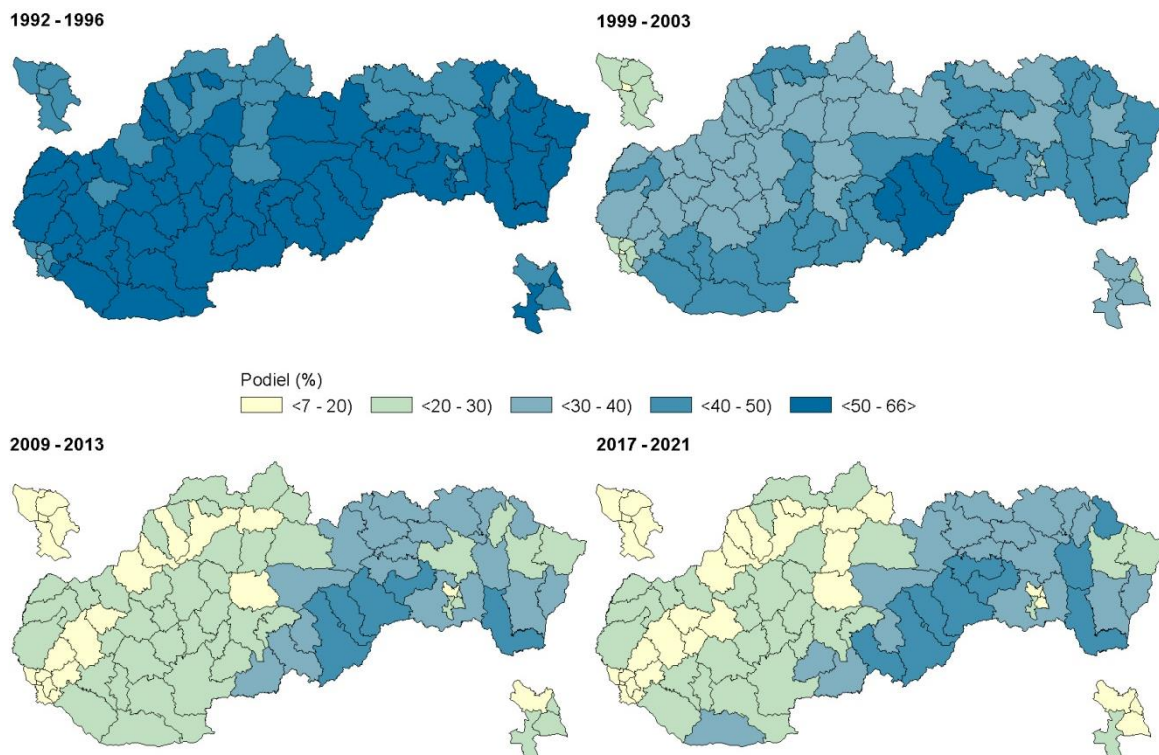
Zdroj: ŠÚ SR, DATACube, výpočty autorov

Aj napriek tomu platí, že najvyššiu úroveň plodnosti registrujeme stále na severe a vo viacerých okresoch východného Slovenska (obr. 3). Celkovo až v 4 celkoch sa v rokoch 2017–2021 dostala hodnota úhrnnej plodnosti nad 2 deti (Námestovo, Kežmarok, Sabinov, Gelnica). V ďalších 5 sa pohybovala v rozmedzí 1,8–2,0 dieťaťa na ženu. Okrem okresov

východu však k nim pribudol aj okres Senec. Výraznejšie oživenie reprodukcie pozorované v bratislavských okresoch a v ich zázemí tiež prispelo k tomu, že tieto celky sa zaradili medzi okresy s plodnosťou nad hranicou 1,5 dieťaťa na ženu. Naopak veľmi problematická situácia zostáva najmä na krajnom východe (okresy Snina, Humenné, Medzilaborce), ako aj v niektorých celkoch západného a stredného Slovenska (Myjava, Nové Zámky, Prievidza, Veľký Krtíš). V nich k oživeniu reprodukcie dochádza stále len vo veľmi obmedzenej miere (obr. 3).

Keďže skoré časovanie plodnosti bolo príznačné v prvej polovici 90. rokov ešte pre väčšinu okresov Slovenska (pozri nižšie), až v 56 (zo 79) podiel plodnosti do 25 rokov prekročoval hranicu 50 %. Išlo predovšetkým o okresy južného Slovenska (obr. 4). V 7 z nich sa príspevky mladých žien pohybovali dokonca nad úrovňou 60 %. Najnižšiu váhu registrujeme jednak v okresoch hlavného mesta, ďalej v celkoch s veľkými hospodárskymi centrami (Trenčín, Trnava, Žilina), ale aj na severe stredného a v niektorých okresoch východného Slovenska. Kým v prvej menovanej skupine išlo už v tomto období najmä o dôsledok častejšieho posunu začiatku materských štartov do vyššieho veku, v druhej to bol stále skôr prejav väčšej váhy rodenia tretích a ďalších detí spájaných s vekom nad 25 rokov.

Obr. 4: Príspevky plodnosti žien vo veku do 25 rokov na celkovej plodnosti v okresoch Slovenska vo vybraných obdobiach

Zdroj: ŠÚ SR, DATACube, výpočty autorov

Do konca 90. rokov váha plodnosti vo veku do 25 rokov klesla vo všetkých okresoch. Len v obmedzenej miere sa to však dotklo niektorých celkov severného a východného Slovenska. Najväčšiu dynamiku tohto poklesu pozorujeme predovšetkým v mestských okresoch Bratislavy, ako aj v niektorých ďalších okresoch západného a stredného Slovenska. Vďaka tomu sa tieto celky vyznačovali jednoznačne najnižším zastúpením plodnosti žien do 25 rokov na celkovej hodnote úhrnej plodnosti. V bratislavských okresoch išlo o 17–27 % a v niektorých ďalších celkoch na západe sa ich váha pohybovala okolo jednej tretiny.

Na výraznú redukciu vplyvu plodnosti mladých žien poukazuje aj skutočnosť, že na prelome storočí prekračovali príspevky vo veku do 25 rokov hranicu 50 % už len v 4 okresoch (Poltár, Revúca, Rimavská Sobota a Rožňava). Môžeme povedať, že práve priestor juhu stredného Slovenska zostával stále dôležitým centrom skorej plodnosti.

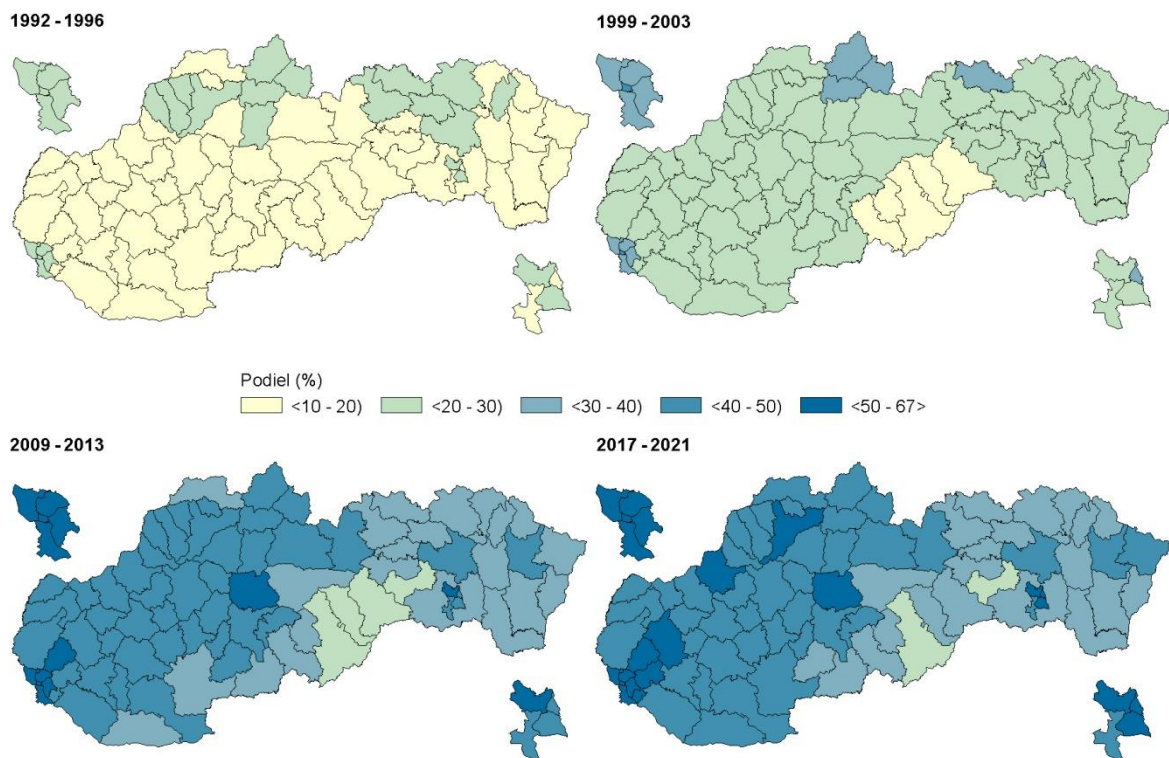
Vývoj v ďalších obdobiach však už tak jednoznačný nebol. Vo väčšine okresov síce došlo k ďalšej redukcii vplyvu plodnosti v mladom veku, no postupne sa tento vývoj spomaľoval. V posledných rokoch dokonca identifikujeme vo viacerých okresoch skôr stagnáciu, či dokonca mierny rast príspevkov plodnosti žien do 25 rokov na celkovej hodnote úhrnej plodnosti. Vo všetkých okresoch Slovenska je váha tejto skupiny síce pod hranicou 50 %, no najmä na juhu Slovenska a v niektorých okresoch východu stále dosahuje 40 % a viac. Aj v poslednom sledovanom období platilo, že najmenší vplyv registrujeme v hlavnom meste a jeho okolí, ďalej v niektorých okresoch s veľkými (krajskými) centrami (Trnava, Trenčín, Banská Bystrica, Žilina), ako aj v mestských okresoch Košíc.

Celkom opačnú tendenciu pozorujeme v prípade vývoja príspevkov plodnosti žien vo veku 30 a viac rokov. Je to na jednej strane predovšetkým výsledok odkladania rodenia detí a najmä materských štartov a na druhej samotného nárastu intenzity v neskoršom veku. Platí, že vo všetkých okresoch na Slovensku od prvej polovice 90. rokov došlo k zvyšovaniu vplyvu plodnosti v druhej polovici reprodukčného veku. Z obr. 5 je však zrejmé, že existovali pomerne významné priestorové diferencie v tomto procese. Jednoznačne najvýraznejšie sa váha plodnosti žien vo veku 30 a viac rokov zvýšila medzi obdobia 1992–1996 a 2017–2021 v mestských okresoch hlavného mesta, v niektorých celkoch jeho zázemia (Senec, Pezinok, Dunajská Streda), v okresoch Košíc (I, III), ale aj niektorých okresoch s významnými centrami (ako napr. Banská Bystrica, Zvolen, Trenčín, Nitra, Trnava). V týchto priestoroch dosahoval predmetný nárast v danom období 32–39 p. b.

Celkom opačná situácia vznikla na severe stredného (Námestovo) a vo viacerých okresoch východného Slovenska. V ich prípade sa nárast pohyboval od 10 do 20 p.b. Navyše

v poslednom sledovanom období v mnohých z nich identifikujeme opačný trend. Tým sa ich pozícia ako okresov s najnižšou váhou plodnosti žien v druhej polovici reprodukčného veku len zvýraznila. Podľa posledných údajov z obdobia 2017–2021 tvorili v tomto priestore príspevky plodnosti žien vo veku 30 a viac rokov maximálne jednu štvrtinu až 40 % z celkovej plodnosti. Naopak v bratislavských okresoch dosahovali a dokonca prekročovali 60 %. V ďalších spomínaných celkoch s najvyšším vplyvom plodnosti v druhej polovici reprodukčného obdobia išlo o 50–55 %.

Obr. 5: Príspevky plodnosti žien vo veku 30 a viac rokov na celkovej plodnosti v okresoch Slovenska vo vybraných obdobiach

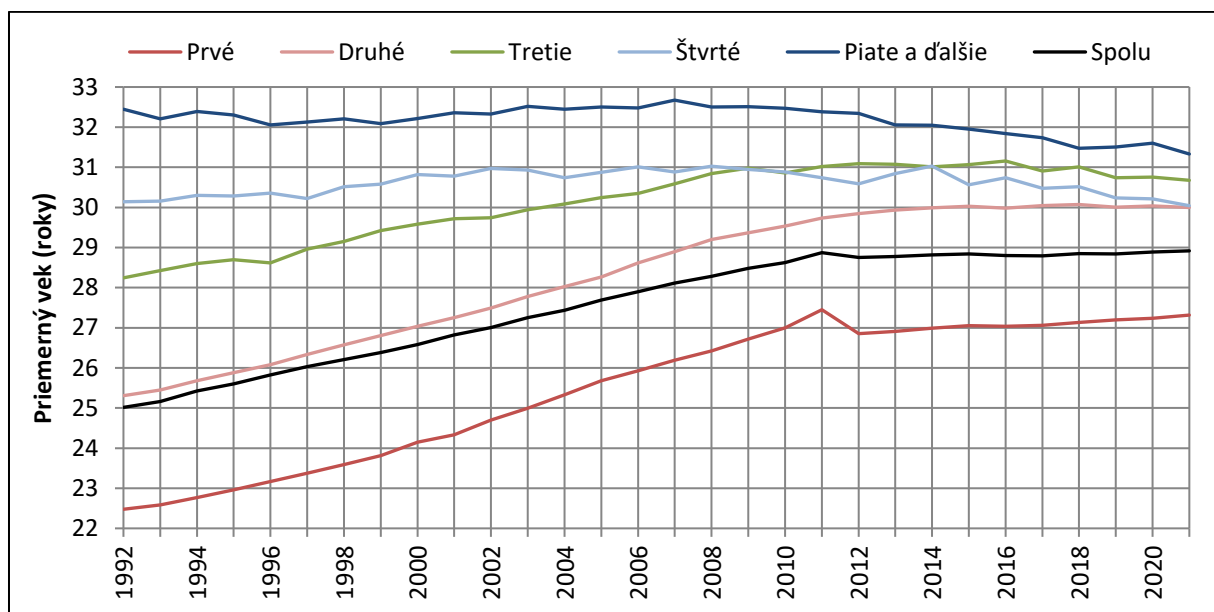
Zdroj: ŠÚ SR, DATACube, výpočty autorov

3 Časovanie rodenia detí na Slovensku a v jeho okresoch

Model skorého materstva s koncentráciou reprodukcie v úzkom vekovom spektre v prevažnej miere ešte pred dovŕšením 30. roku života bol od začiatku 90. rokov pomerne dynamicky opúšťaný a nahrádzaný väčšou vekovou pluralizáciou. Hlavným vývojovým trendom sa síce stáva odkladanie rodenia prvých detí s čím je úzko prepojené aj časovanie ďalšej reprodukcie, no na druhej strane súčasne pozorujeme pretrvávanie modelu skorého materstva v určitej časti populácie.

Hodnota priemerného veku žien pri narodení prvého živého dieťaťa sa z pôvodných 22,5 roka dostala v polovici 90. rokov nad hranicu 23 rokov, aby do konca minulého storočia prekročila 24 rokov. Vďaka pomerne dynamickému zvyšovaniu na začiatku 21. storočia už v roku 2003 dosahovala 25 rokov a v roku 2007 prekračovala hranicu 26 rokov. Na konci prvej dekády tohto milénia sa priemerný vek ženy pri narodení prvého živého dieťaťa dostal nad 27 rokov. Posledné obdobie sa však po zmene metodiky vykazovania detí narodených v zahraničí nieslo v znamení určitej stagnácie, resp. len mierneho nárastu. Významnejšie zmeny neprinesli ani pandemické roky 2020 a 2021 (obr. 6). Priemerný vek ženy pri narodení prvého dieťaťa aj v tomto období postupne kontinuálne rástol. V roku 2021 sa vďaka tomu dostal už na úroveň 27,3 roku.

Obr. 6: Vývoj priemerného veku ženy pri narodení živého dieťaťa určitého poradia na Slovensku v rokoch 1992–2021

Zdroj: ŠÚ SR, DATACube, výpočty autorov

Vzhľadom na reťazové prepojenie časovania prvých a nasledujúcich pôrodov nie je prekvapujúcim, že od začiatku 90. rokov rástli tiež hodnoty priemerného veku ženy pri narodení druhého a tretieho živého dieťaťa. U druhých detí bola dynamika rastu veľmi podobná odkladaniu materských štartov. Kým v roku 1992 sa hodnota priemerného veku ženy pri narodení druhého živého dieťaťa pohybovala na úrovni 25,3 roka, na začiatku 21. storočia už prekročila 27 rokov a v roku 2008 dosahovala viac ako 29 rokov. Vývoj v poslednom

desaťročí však poukazuje na pokles dynamiky odkladania a približne od roku 2014 môžeme dokonca identifikovať určitú stagnáciu na 30 rokoch.

V prípade tretích detí bol vývoj podobný. Najprv pomerne dynamické zvyšovanie hodnôt, aby posledné desaťročie prinieslo stagnáciu. Tá je navyše vystriedaná dokonca miernym poklesom. Medzi rokom 1992 a 2012 (kedy priemerný vek dosiahol maximum) sa jej hodnoty zvýšili z pôvodných 28,2 roka na niečo viac ako 31 rokov. Posledné obdobie prinieslo mierny pokles, a to na súčasných necelých 30,7 roka. Zaujímavý vývoj v tomto smere bol aj v prípade časovania rodenia detí vyšších poradií. Pri deťoch štvrtého, piateho a ďalšieho poradia totižto platí, že súčasné hodnoty priemerného veku sú nižšie, ako tomu bolo na začiatku 90. rokov. Môžeme sa domnievať, že príčinou je postupná selekcia týchto žien v populácii Slovenska. Rodenie detí vyšších parít sa pravdepodobne v čoraz väčšej miere dotýka osôb, ktoré aj svoje začiatky reprodukcie orientujú do výrazne mladšieho veku, ako je tomu vo väčšinovej populácii. Preto sa im aj deti tretieho, štvrtého a prípadne aj piateho a vyššieho poradia rodia v mladšom veku, ako keď sa na realizácii týchto reprodukčných zámerov častejšie podieľala aj väčšinová populácia.

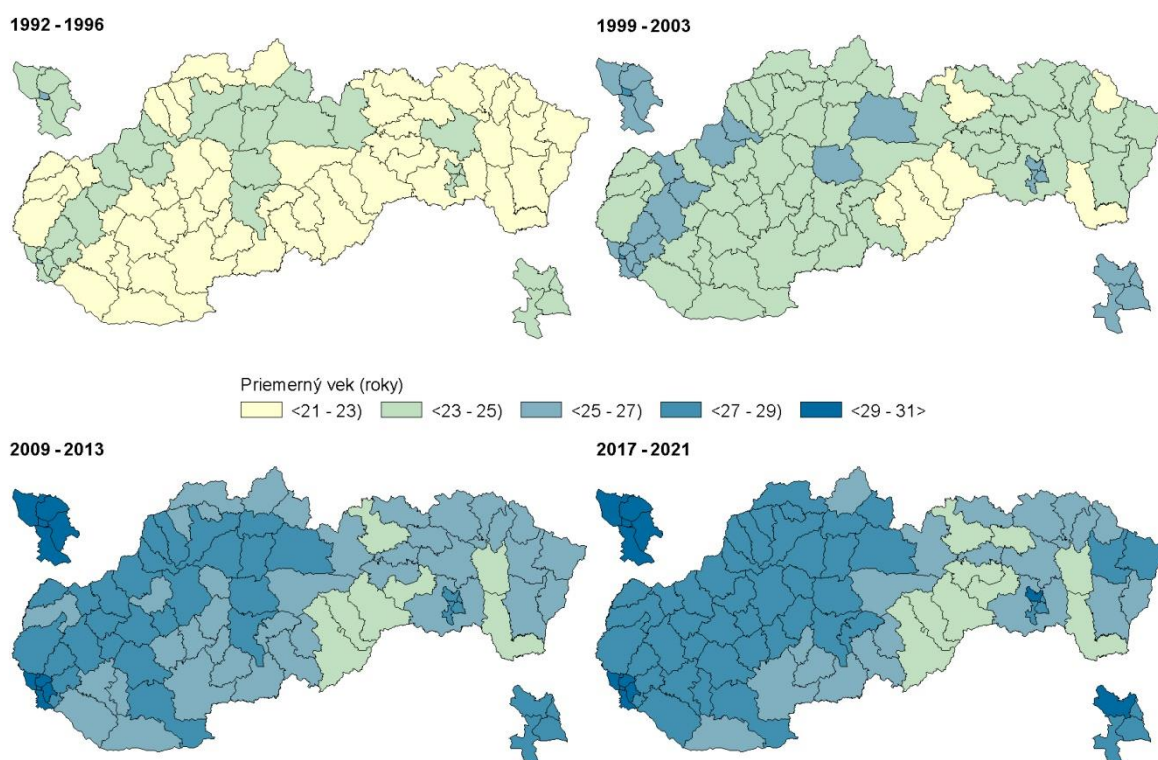
V spojitosti s vývojom časovania jednotlivých biologických poradií rástol aj priemerný vek žien pri narodení dieťaťa (bez ohľadu na paritu). Keďže jeho hlavnou zložkou sú pôrody prvých a druhých detí, z vývojového hľadiska môžeme identifikovať podobný trend. Najmä v 90. rokoch to bolo dynamické zvyšovanie, následne zmiernenie dynamiky, aby v poslednom desaťročí došlo k určitej stagnácii. Od roku 1992 tak hodnota priemerného veku ženy pri narodení živého dieťaťa na Slovensku vzrástla z približne 25 rokov na viac ako 28 rokov. Po roku 2007 však došlo k spomínanému spomaleniu a stagnácii. V dôsledku toho sa v poslednom desaťročí hodnota priemerného veku ženy pri narodení živého dieťaťa na Slovensku pohybuje stabilne na úrovni 28,8–28,9 roka.

Zmeny vo vekovom rozložení plodnosti sa podpísali aj na hodnote priemerného veku ženy pri narodení prvého živého dieťaťa vo všetkých okresoch Slovenska. Už na základe predchádzajúcich záverov nie je prekvapujúce, že najmenší nárast registrujeme vo viacerých okresoch východného Slovenska. Napríklad v okrese Gelnica a Kežmarok išlo o menej ako 2 roky, pričom v ďalších 9 celkoch zväčša z východného Slovenska to bolo v rozpätí 2–3 rokov (obr. 7). Na druhej strane najmä na západnom Slovensku sa začiatok materského štartu žien posunul výrazne. Najdynamickejšie rástli hodnoty priemerného veku žien pri narodení prvého živého dieťaťa v niektorých bratislavských okresoch a v ich zázemí (obr. 7).

Vďaka týmto zmenám jednoznačne najneskôr začínajú v poslednom analyzovanom období svoje reprodukčné dráhy ženy v hlavnom meste, kde sa ich priemerný vek dostal už

nad hranicu 30 rokov. V rozmedzí 28–30 rokov sa nachádzajú niektoré okresy jeho zázemia (Senec, Pezinok), ďalej mestské okresy Košíc (I, III, IV) a okresy s veľkými centrami (Banská Bystrica, Trnava, Trenčín, Žilina, Nitra). Na opačnom spektre nachádzame najmä okresy východného Slovenska. V okrese Gelnica, Rimavská Sobota priemerný vek žien pri narodení prvého živého dieťaťa neprekročil podľa posledných dostupných údajov ešte hranicu 24 rokov. V rozpätí 24–25 rokov sa nachádzalo ďalších sedem celkov z východu (obr. 7), ktoré sa vyznačovali vyššou váhou plodnosti mladých žien a naopak najnižším vplyvom druhej polovice reprodukčného veku na celkovej plodnosti.

Obr. 7: Priemerný vek žien pri narodení prvého živého dieťaťa v okresoch Slovenska vo vybraných obdobiach

Zdroj: ŠÚ SR, DATACube, výpočty autorov

Záver

Proces plodnosti na Slovensku prešiel od začiatku 90. rokov významnými zmenami. Identifikovali sme celkovo zatiaľ tri hlavné vývojové fázy. Prvá pokrýva prevažnú časť posledného desaťročia minulého storočia. Niesla sa v znamení pomerne prudkého poklesu intenzity plodnosti. V druhej dochádza k zastaveniu poklesu a k určitej stagnácii prípadne len k miernemu nárastu, ktorý v poslednom desaťročí vystriedala fáza oživenia. Tá sa však tiež

vyznačovala rôznou dynamikou medziročného rastu intenzity rodenia detí pravdepodobne do značnej miery závisiacej od externých podmienok. Nedá sa tak zatiaľ očakávať, že s pokročilou fázou transformácie plodnosti budeme svedkami aj stabilizácie jej hodnôt prípadne vývojových trendov.

Okrem zmien v intenzite plodnosti boli identifikované aj výrazné posuny v jej rozložení podľa veku a s tým spojeného časovania rodenia detí. Došlo k významnému poklesu váhy rodenia detí v mladom veku. Uvedené zmeny prebiehali pomerne dynamicky najmä v 90. a na začiatku 21. storočia. Zvyšovanie plodnosti vo veku 30 a viac rokov sa naopak viaže predovšetkým s nástupom fázy rekuperácie a teda s obdobím približne posledných 10 – 15 rokov. Zaujímavou z tohoto hľadiska je tiež skutočnosť, že v poslednom období došlo k určitému nárastu plodnosti v mladom a veľmi mladom veku. To sa v konečnom dôsledku potvrdzuje aj vo vývoji ukazovateľov časovania, keď ešte donedávna dynamické zvyšovanie priemerného veku žien pri narodení prvého a druhého dieťaťa vystriedala stagnácia. V prípade detí vyšších poradí dokonca identifikujeme pokles priemerného veku.

Rozdielna štartovacia úroveň, ako aj dynamika poklesu plodnosti v 90. rokoch a následne diferencované oživovanie rodenia detí prispeli k určitej zmene priestorového vzorca intenzity plodnosti na Slovensku. Výrazne sa zredukovala oblasť s nadpriemernou úrovňou, ktorá v podstate dnes zahŕňa len niektoré východoslovenské okresy. Dôležitou črtou reprodukčného správania žien v tomto priestore pritom zostáva väčší vplyv plodnosti v mladom veku a naopak najnižšie príspevky druhej polovice reprodukčného obdobia na celkovej plodnosti. Významné dobiehanie najmä v okresoch hlavného mesta a jeho okolia znamenali, že tento priestor už dosahuje na slovenské pomery skôr vyššiu plodnosť. Práve v nich pritom dlhodobo platí, že ženy sa stávajú matkami najneskôr. Navyše ich pozícia sa v priebehu transformačného obdobia ešte viac upevnila. Oblasti s najnižšou intenzitou plodnosti sú formované z viacerých celkov západného a najmä stredného Slovenska, ku ktorým sa pripojili aj okresy krajného východu.

Z analýzy získaných údajov tiež vyplýva, že kým z hľadiska intenzity plodnosti postupne dochádza k opätovnému zblížovaniu okresov Slovenska, v prípade časovania a vekového rozloženia rodenia detí identifikujeme skôr divergentné tendencie. Práve časovanie rodenia detí a najmä materských štartov sa tak stáva jedným z hlavných priestorových diferenciačných prvkov procesu plodnosti na Slovensku.

Pod'akovanie

Príspevok je čiastkovým výstupom z projektu VEGA č.2/0064/20 Pokračujúca transformácia rodinného a reprodukčného správania na Slovensku v časovom a priestorovom aspekte.

Literatúra

- Beaujouan, É., Sobotka, T. (2019). Late Childbearing Continues to Increase in Developed Countries. *Population Societes*, 562(1), 1–4.
- Bleha, B., Vaňo, B., Bačík, V. (2014). *Demografický atlas Slovenska*. Bratislava: Prírodovedecká fakulta, Univerzita Komenského.
- Billari, F. C., Kohler, H. P., Andersson, G., Lundström, H. (2007). Approaching the limit: Long-Term Trends in Late and Very Late Fertility. *Population and Development Review*, 33(1), 149–170. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2007.00162.x>
- Frejka, T. (2008). Determinants of Family Formation and Childbearing During the Societal Transition in Central and Eastern Europe. *Demographic Research*, Special collection 19(7), 139–170. <https://doi.org/0.4054/DemRes.2008.19.7>
- Kohler, H.P., Billari, F.C., Ortega, J.A. (2002). The Emergence of Lowest-Low Fertility in Europe During the 1990s. *Population and Development Review*, 28(4), 641–680. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2002.00641.x>
- Potančoková, M., Vaňo, B., Pilinská, V., Jurčová, D. (2008). Slovakia: Fertility between Tradition and Modernity. *Demographic Research*, 19(7), 973–1018. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2008.19.25>
- Šprocha, B., Bleha, B., Nováková, G. (2022). Three Decades of Post-Communist Fertility Transition in a Subnational Context: The Case of Slovakia. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 113(4), 397–411. <https://doi.org/10.1111/tesg.12515>
- Šprocha, B., Tišliar, P. (2016). *Transformácia plodnosti na Slovensku v 20. a na začiatku 21. storočia*. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo.
- Šprocha, B., Tišliar, P. (2018). *100 rokov obyvateľstva Slovenska: od vzniku Československa po súčasnosť*. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo.

Contact

Branislav Šprocha

Centre of Social and Psychological Sciences, Slovak Academy of Science

Šancová 56

Bratislava, Slovakia

branislav.sprocha@gmail.com

Pavol Tišliar

Department of Historical Sciences and Central European Studies, Faculty of Arts, University of Ss. Cyril and Methodius

Námestie J. Herdu 2

Trnava, Slovakia

Faculty of Arts of UCM

pavol.tisliar@ucm.sk